

Planlama-Mimarlık İlişkisi Yeniden Tanımlanırken...

“Mevzu bahis olan eskiyi biraz değiştirmek, şurada bir sokağı genişletmek, burada bir evi yıkmak ve mümkün olan yerlere bütün bir mahalle ilave etmek değil, bütünü alakadar eden bir ‘ide’nin tesiri altında, mevcut olanı daha henüz mevcut olmayanla karakteristik bir vahdet halinde toplamaktır. O zaman ve ancak o zaman şe’ni olabilecek olan canlı bir şey yapılmış olur.” (Egli, 1936; 190).

Yener BAŞ

Egli’nin Türkiye’de şehirciliğin izlemesi gerektiği yolu tartışırken tasavvur ettiği “bütünü alakadar eden bir ‘ide’nin tesiri altındaki” kent biçimi elbette bugün yaşamakta olduğumuz kentlerin biçimi değildi. Tam tersine, “imar planlama” deneyimimiz mevcutun değerlerini tüketmekle kalmadığı gibi, onun yerine tekdüze bir kütleler yığını koymaktan öteye de pek gidemedi. Sonuç olarak bugün kentlerimizin kimliksizliğinden, çirkinliğinden, tekdüzeliğinden, aynışmasından yakınıyoruz. Öyleyse şehirciliğimiz Egli’nin olanaklı gördüğü gibi canlı ve bütüncül bir kent biçimi yaratmakta neden başarısız olmuştur?

“Kentlerimizin tasarımsızlığı” diye adlandırabileceğimiz bu eski tartışma son yıllarda yeniden alevlenmiştir. Son yıllardaki tartışmanın ayırıcı yanı mimarların atakta, plancıların savunmada olduğu bir biçim almış olmasıdır. Bu biçim birbiriyle bağlantılı iki düzlem içermektedir. Birincisi, mesleki pratik düzlemindeki eleştiri, sorunun kaynağında mimarların planlama sürecinden dışlanması yer aldığını vurgulamaktadır. İkincisi, mesleki eğitim düzlemindeki eleştiri ise, mimarların planlama sürecinden kopartılmasının, ‘planlama eğitiminin’ ‘mimarlık eğitiminden’ kopartılmasından kaynaklandığını vurgulamaktadır.

Yazının amacı, bu tartışmayı mimarlık ve planlama arasındaki ilişkinin ‘dönüşümü’ çerçevesinde değerlendirmektir. Bu dönüşümün plancı ve mimarların tutumlarının ötesinde, yapı çevreyi üreten toplumsal ilişkiler tarafından, özellikle de mülkiyet ilişkileri tarafından belirlendiği tezi,

bu yazının ana izleğini oluşturacaktır. Yazımız hakim kentleşme söyleminin bir televizyon programı üzerinden analiziyle yola çıkarak, bağlam ve bütünlük kategorilerinin kentin biçimlendirilmesinde oynadıkları rolü ele alacak ve mimarlık-planlama ilişkisini bu kategorilerle değerlendirecektir.

Medyanın Mekanından Kentin Mekanına...

Hakim söylemlerde medyanın rolü düşünülürse, son yıllarda ana haber bültenlerinin emlak sektörünü anlatan haberlere geniş yer ayırmasının bir rastlantı olmadığı görülebilir. Havuzları, büyük salonları, pırılolu ve jakuzili banyolarıyla villalar, rezidanslar artık reklam ve dizilerde de bolca sergileniyor. Ama bunların arasında hakim söylemi en çarpıcı biçimde yansıtan “Yoksa rüya mı” programıdır diyebiliriz. Söz konusu programın nesnesi yoksul aileler ile evleri, öznesi ise emlak sektörüdür. Programda ‘format’ gereği, seçilen ailenin olabildiğince çile çekmiş olmasına dikkat ediliyor. Kent çeperindeki sefalet mahallelerinden birinde yaşadığını tahmin ettiğimiz ailenin derme çatma, bölme duvarları bile olmayan baraka evinin ve bu evdeki iç burkucu yaşam koşullarının teşhiriyle başlayan program, evin şenlikli yıkımı ile devam ediyor. Yıkımın estetize edilişi, eşyaların balyozla parçalanmasıyla pekiştiriliyor. Ardından yeni evin 10 günlük inşa süreci gösteriliyor. Evin tamamlanmasıyla birlikte, mahallelinin, belediyenin, konuk ünlülerin ve seçilmiş ailenin katıldığı bir açılış töreni yapılıyor. Masraftan

Ar. Gör.
ODTÜ Şehir ve
Bölge Planlama
Bölümü

PLANLAMA
2006/4

kaçınmadan depreme dayanıklı inşa edilmiş ve plazma tv'sinden banyosuna kadar özenle tasarlanıp döşenmiş, güzel bir ev çıkıyor karşımıza. Ardından yeni evin yaratıcıları sahneye davet ediliyor. Mimar, mühendis ve iç mimar olduğunu tahmin ettiğimiz yaratıcı gençler beliriyor ekranda. Gözlerimiz binayı inşa eden işçileri de arıyor ama, boşuna... Sonuçta program, eve yerleştirilen ailenin minnettar duyguları ve mutluluk gözyaşlarıyla kapanıyor.

Yoksul ailenin bu evle birlikte sunulan 'ultra-lüks' yaşam tarzını nasıl sürdürebileceği, bunun ekonomik ve psikolojik boyutları uzun uzun tartışılmaya değer ama burada konumuz gereği mekansal boyutuna odaklanmalıyız. Kenar mahal-lenin düzensiz mezbeleliği arasında, tasarımı ve kalitesiyle sırttan bu konut, mimari açıdan ne anlam taşır? Evin dekorasyonu, iç kurgusu, yapı malzemeleri, biçimi, biçemi... Bütün bu mimari niteliklerinin kendi başına anlamı nedir? Evi gıptayla ya da öfkeyle izleyecek mahalle sakinlerinin yükleyeceği anlam dışında, evin 'kendinde' bir mimari anlamı var mıdır?

Yanıtımız mimarlık yaklaşımımıza göre değişecektir. Postmodernizmin eklektizmini ve parçacılığını benimseyen bir yaklaşım, bu manzaradan rahatsız olmayabilir. Hatta bu zıtlığın kendisini bile bir estetik değer olarak kabul edebilir. Elbette bu programdaki bağlamdan kopukluk durumu bir tür karikatürdür. Yine de bağlama karşı kayıtsızlığın ve mimarın kendi tarzını ön plana çıkaracak çarpıcı bir biçim peşinde olmasının, günümüz mimarlığı içinde yaygın bir tavır haline geldiği düşünülebilir. Bir yaratıcı etkinlik olarak mimari tasarımın bağlamla çatışma halinde olması olağan, hatta gerekli görülebilirse de, çatışma halinde olmakla kayıtsız olmak aynı şey değildir. Bağlamanın yaratıcı etkinliği kısıtlayan bir 'bağ' olarak görülmesi mimarlığı sanata indirgeyen bir tutumdur ve sanatın gerçeklikle bağlarını koparmaya yöneldiği her dönemde dirilen "sanat için sanat" anlayışını benimser.

Ancak bu izlenimi bir yana bırakıp son yıllardaki tartışmaların kaynağına bakarsak, pek çok mimarın kent bağlamından kopuk tekil binaların tasarımcısı konumunda olmaktan rahatsız olduğunu görürüz. Dahası kent bağlamının biçimsel kısırlığından da rahatsızdırlar. Dolayısıyla mimarlar yalnızca binaların değil, bağlamanın, yani kentin

biçimlendirilmesinde de belirleyici olmayı talep etmektedir. Öyleyse, mimari tasarımın, içerisinde yer aldığı kentsel bağlamla (yani kentsel planlama ile denetlenen alanla) nasıl bir ilişkisi vardır? Buna bağlı olarak kentsel planlama ile olan ilişkisi nasıl dönüşmüştür?

Planlamanın Doğuşu ve Mimarlıkla İlişkisi

Tasarlamanın 'yapma'dan bütünüyle ayrılmadığı organik kent dokularında mimarlık kentin 'oluş' sürecinin organik bir işleviydi, uzmanlaşmış 'mimar' ise kamusal yapıların tasarımında rol almıştı. Öte yandan, kentin bütünüyle bir tasarımcının öngördüğü biçime göre inşa edilmesi antik çağlardan beri rastlanan bir olgudur. Örneğin Rönesans mimarlarının tasarladığı kentler Descartes'e aklın gücüne duyduğu güven için esin kaynağı olacak derecede bütünlüklüydü.

Ancak batı ülkelerinde modern kentin sorunları mimarlığın rolünde köklü bir kırılma yaratmıştır. Daha önce görülmemiş hızla bir gelişmeye sahne olan modern kentlerde piyasanın yarattığı eşitsizlik ve çelişkiler işçi sınıfı için insalık dışı yaşam koşulları üretmiştir. Nitekim modern planlamanın kökenlerine baktığımızda sınıf çelişkilerine ve mücadelelerine yönelik doğrudan müdahaleler görürüz. Fourier, Owen, Howard gibi ütopyacılar, bugünkü planlama mevzuatının kökenini oluşturan Kamu Sağlığı Yasaları, Paris'i burjuvazinin mekanı olarak biçimlendiren Hausmann; Tekeli'nin modern planlamanın kökleri olarak ele aldığı bu üç yaklaşım mimarlık alanının dışından gelen müdahalelerdir (Tekeli, 1980). Yine de 19. yüzyılda ve 20.yüzyıl başlarında şehir planlama büyük ölçüde "kent mimarlığı" olarak işlev görmüş, Hausmann'cı akımın Avrupa ve Amerika'daki uygulamaları bir yandan Güzel Kent hareketini doğurmuş, diğer yandan Howard'ın Bahçe Kent denemeleri banliyöleşmenin planlanmasında kullanılmıştır.

Dolayısıyla, ilk dönem plancılar genellikle mimarlar arasından çıkmıştır ve bu açıdan, planlama mimarlığın içinden doğmuştur. Ancak bu, planlamanın varoluşsal dayanaklarının mimarlıktan kaynaklandığı anlamına gelmez. Mimarlığın kapsayamadığı süreçlerin zorunlu kıldığı bir alan olarak ortaya çıkmıştır planlama. Çünkü artık öncelikli olan süreçlerin ürünlerini biçimlendir-

mek değil, süreçlerin kendilerini denetlemektir. Kapitalizm çağında kentin biçimlenişyle kentin üretilişi arasındaki ilişki dolaylı hale gelmiştir; işte bu dolayım planlamadır. Artık kapitalizm açısından bu dolayım olmadan mekana biçim vermek söz konusu olamaz.

Başka bir deyişle, planlama piyasanın zorunluluklarının ürünüdür. Kapitalizmin çelişkileri kendi karşısını, planlamayı zorunlu kılmıştır. Sermaye birikiminin sürdürülebilmesi için sermaye birikiminin önüne engeller koyulması gerekmiştir. Bu engeller ise yalnızca biçimsel-fiziksel engeller değil, iktisadi ve siyasal engellerdir; yani plan kararları ve kentsel gelişimin denetimidir. Bu nedenle kenti fiziksel bir bütün olarak ele alan mimari yaklaşımların yerine, kenti toplumsal bir bütün olarak ele alan “kapsamlı planlama” yaklaşımı yerleşmiştir.

Özetle, “kent mimarlığı” diyebileceğimiz erken dönem kent planlaması kenti fiziksel bir nesne olarak ele almış, toplumsal sorunların fiziksel bağlamın biçimlendirilmesiyle aşılabileceği düşüncesi üstüne kurulu “çevresel belirlenimci” iyimserlikle uygulanmıştır. Ancak fiziksel planlama modern kentin derin toplumsal çelişkilerini çözmekte yetersiz kalmıştır. Böylece 1930’lardan itibaren planlamayı kentin iktisadi ve sosyal boyutlarına doğru genişleten ve akılcı kapsamlı planlamanın ön evresini oluşturan Etkin Kent yaklaşımı Güzel Kent hareketinin yerini almıştır (Tekeli, 1980). Bu ise mimarlıktan çok coğrafya, iktisat, sosyoloji, istatistik gibi alanlardan beslenen yeni ‘şehir plancısı’ nı doğuracaktır.

Planlamanın ulusal ölçeğe kadar genişlediği ve devletin toplumsal refahı sağlamak amacıyla kentsel mülkiyet üzerinde denetim kurmaya yöneldiği 50’li yıllardan itibaren, planlama-mimarlık ilişkisi de bu çerçevede yeniden tanımlanır. 1930’larda CIAM’ın işlevselci-evrensel mimarlık ve şehircilik ilkeleri, hayata geçirilmeleri için uygun koşulları bu dönemde bulmuştur. Dolayısıyla refah devleti döneminde kapsamlı planlama ile modernist mimarlık arasında sınır ilişkisine dayanan uyumlu bir işbirliği olduğu söylenebilir. Planlama tarafından oluşturulan arazi kullanımı, altyapı, bölgeleme kararları doğrultusunda ve kamulaştırılan geniş alanlarda modernist mimarlığın akılcı biçimleri hayata geçirilir. Böylece modern kentin üst biçimi, arazi kullanımı ve

işlevsel yapısı planlama ile denetlenirken, yapı çevrenin biçimi mimarlık tarafından tasarlanır.

Modernist planlama ve tasarım anlayışı ne ölçüde etkili ve başarılı olmuştur? Postmodernizm başlığı altında toplanan eleştirilere bakılırsa, kentin biçimini denetlemek anlamında ‘etkili’ olmuş ama yaşayan kentler üretmekte ‘başarısız’ olmuştur. Çünkü modernizme eleştiriler yapamadıkları değil yaptıkları üstünedir. Yani tam da kent mekanı üzerinde kurmayı başardığı “denetim” nedeniyle eleştirilmiştir.

Kapsamlı planlamanın yerini yapısal planlamaya bırakmaya başladığı 70’li yıllardan itibaren planlama ile mimarlığın ilişkisi yeniden biçimlenmiştir. “Kentsel tasarım” kavramının ortaya çıkışı planlama-mimarlık ilişkisinin modernist çizgisinde bir kırılmaya karşılık gelir. Devletin kent mekanı ve mülkiyet üzerindeki kapsamlı denetiminin sürdürüleemeyeceğinin kabulü ile birlikte mekan üretim biçimleri de değişmiştir. Modernizmin evrenselci tutumuna tepki olarak çeşitliliği, farklılığı, yerel ve geleneksel değerleri ön plana çıkaran bir mekan biçimlendirme anlayışı hakim duruma geçmiştir. Demokrasi, katılım, esneklik konularındaki eleştiriler piyasa serbestisi ile örtüşmüş; özellikle ortaçağ kentine öykünen, bütünlüğü ve çeşitliliği aynı anda sağlayan dokular yaratabilmek, yeni “kentsel tasarım” yaklaşımlarının başlıca amacı olmuştur. Bu kapsamda, kentsel tasarım planlama ve mimarlığın (ve başka disiplinlerin) buluştuğu bir alan haline gelmiştir. Modernist dönemdeki sınır ilişkisiyle sağlanan tamamlayıcı mimarlık-planlama ilişkisinin bu dönemde kentsel tasarım alanı içerisinde “çakışan ve çatışan” bir ilişkiye dönüştüğünü görüyoruz. Bu çatışmanın üretken ve sürekli yönetimini sağlayan bir mekanizma olarak “yeni kentsel kodlama” biçimleri geliştirilir.

Bölgelemeye ve önsel belirlemeye dayanan kodlamanın yerine, karma kullanımı, çeşitliliği, farklılaşmayı içeren, fiziksel-nicel standartların dışına çıkan ve mimara esneklik alanı tanıyan tasarım rehberlerinin hazırlanışı kendi başına bir uzmanlık alanı olmaya başlamıştır. Yeni kodlama biçimleri mimarların ve plancıların birlikte çalıştığı bir alan olarak planlama-mimarlık ilişkisinin yeni biçimleri arasında yerini almıştır.

Batı ülkelerinde planlamanın gelişimini sunan bu özet, Türkiye’deki süreci anlamak açısından

Kapsamlı planlamanın yerini yapısal planlamaya bırakmaya başladığı 70’li yıllardan itibaren planlama ile mimarlığın ilişkisi yeniden biçimlenmiştir

**PLANLAMA
2006/4**

önemlidir. Çünkü Türkiye'nin planlama geleneğinin oluşumu batıdaki aşamaları izlemiştir. Ancak batıdan uyarlanan yaklaşımlar, Türkiye'de çok farklı sonuçlar vermiştir.

Türkiye'de Planlama-Mimarlık İlişkisinin Dönüşümü

Türkiye'de ilk şehircilik denemeleri Osmanlı döneminde başlamasına karşın, bunlar parçacı alan düzenlemeleriyle sınırlı kalmıştı. Cumhuriyet döneminde Ankara Jansen planıyla başlayarak geliştirilen yasa ve yaklaşımlar ise daha bütüncül bir planlama çerçevesi oluşturacaktır. Tekeli'nin dikkat çektiği gibi 1940'lara kadar, Türkiye'de planlama yazını ve pratiğinde Avrupa'dan gelen yabancı mimarlar etkili olmuş, onların katkılarıyla belirli bir birikim oluşturulmuştu. Ancak planlama alanındaki siyasal ve teknik birikimin 1950'lerdeki hızlı kentleşmenin getirdiği sorunlara sahip çıkmaya yetmediği görülecektir. Bu dönemde Türkiye hiçbir denetim altında olmayan toplumsal süreçlerin yönlendirdiği bir kentleşme deneyimi yaşayacaktır (Tekeli, 1980: 112).

1960'larda başlayan (görece) planlı ekonomi döneminde, 50'lerin piyasa ekonomisine geçiş sürecinde etkisiz kalan fiziksel planlama yaklaşımının yerine, batıdaki "akılcı kapsamlı planlama" yaklaşımının getirilmesi için yeni kurumlar ve yasalar geliştirilmiştir. Böylece batı ülkelerinin 1930'larda gerçekleştirdiği kent mimarlığından kent planlamaya geçiş ve buna bağlı olarak 'şehir planlamanın' mimarlık dışında bir meslek alanı haline gelmesi Türkiye'de 60'lı yıllarda başlamıştır. Bu doğrultuda ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü açılmış, buradan mezun olan plancılar 70'lerden itibaren planlama alanında etkili olmaya başlamışlardır. 80'lere kadar gerçekleşen bölgesel ve metropoliten planlama deneyimleri bu dönemin ürünüdür. Ancak batı ülkelerinde devletin kentsel mülkiyet üzerinde kurduğu denetim Türkiye'de çok sınırlı kalmış, dolayısıyla Avrupa'daki modernist planlama-mimarlık ilişkisi ve bunun öngördüğü 'modernist' kent biçimi Türkiye'de hayata geçirilememiştir. Türkiye'deki toplumsal bağlam, modernist kent tasarımının öngördüğü bölgelemeye dayalı, düşük yoğunluklu, bütünlüklü ve işlevsel fiziksel bağlamın yaratılmasına olanak vermemiştir.

Böylece Akçura'nın 1981'deki çalışmasında vurguladığı gibi, kentsel ölçekte 'imar planlama' geleneğinin alışkanlıkları süregelmiştir (Akçura, 1981: 65). Bunun planlama kurumunun yapılanmasıyla ilişkisini, plan yapma sürecinin kalıplaşarak planlama sürecinin yerini almasını Akçura ayrıntılı biçimde açıklar. Elbette bu alışkanlıkları koşullayan birçok nesnel etkenden söz edilebilir. Türkiye'de kentleşmeye ayrılan kaynak Cumhuriyet'in başından 80'lere kadar hep sınırlı olmuş, kent mekanı çok parçalı kadastral dokular üzerinde 'yap-satçı' dediğimiz küçük sermayeli yatırımcılar tarafından üretilmiştir. Bunun getirdiği "küçük parselde tek bina" uygulaması mevzuatlara yansımış, binaların, altyapının vs. en ucuza mal edilme çabası, uygulamanın kolaylaştırılması kaygısı tasarım kaygılarını geriye itmiş ve böylece hepimizin bildiği tek düze imar planı dokusu piyasanın mekan üretim biçimine yönelik pratik bir çözüm olarak yerleşmiştir. Bu çözüm belediyelerden, müteahhitlere, arsa sahiplerinden kullanıcılara, mimar-plancılardan 'plancılara' kadar pek çok aktör tarafından içselleştirilmiş bir 'teamül', bir 'kültür' haline gelmiştir. Artık "önden 5, yandan 3 çekmek" herkesçe kabul gören ve sorgulanmayan bir 'norm' olmuştur.

Sonuç olarak, kentleşmenin hızlandığı 50'li yıllarda başlayan, Ünlü'nün (2005) vurgusuyla, "imar parseli üretimine odaklı planlama yaklaşımı", uzun erimde daha pahalı ve sorunlu bir kentleşmeye yol açmışsa da, kısa erimde gereken bina stokunu (apartmanları) üretecek küçük sermayelerin kent mekanında biriktirilmesi için pragmatik bir çözüm olarak günümüze kadar gelmiştir. 80'lerde 3194 sayılı imar yasasının, imar planlama yetkilerini yerel yönetimlere aktararak tüm merkezi denetimi kaldırmasıyla başlayan yeni belediyeçilik anlayışı da buna eklenince, yalnızca kentler değil, çevrelerindeki tüm doğal değerler de "imar planlama" anlayışının kurbanı olmuşlardır. Bu anlayış gerek mimarlar gerekse plancılar tarafından onlarca yıldır, ilgili her yayında kıyasıya eleştirilse de, etkisini giderek artırmıştır. Bu nedenle geleneksel imar planlama anlayışını ve bunun ürünlerini bir meslek alanının (1980'e kadar mimar-plancıların, 1980 sonrasında mimarların) suçu olarak görmek, imar planlama anlayışının kendisi kadar sık bir değerlendirmedir. Yukarıda tartışılan nesnel etkenlerin çerçevesi içerisinde düşünülmeyen süreçte bu tür bir değerlendirme,

depremde yıkılan binaların müteahhitlerin suçu; ulusal bir mimarlık anlayışının oluşturulamamış olmasının mimarların suçu olduğunu söylemeye benzer. Bu ise kentleri üreten piyasa sisteminin kendisini aklamaktan başka işe yaramaz.

Kent mekanını üreten nesnel-toplumsal dinamiklerin, mimarlık ve planlama ilişkisi açısından en belirleyici ve somut yanı ise Günay'ın vurguladığı gibi "mülkiyet ilişkileridir" (Günay, 1999a). Her planlama deneyimi iki boyutta parselasyon ve üçüncü boyutta imar durumu olarak, yeni mülkiyet dokularının üretilmesiyle sonuçlanır. Bu sonucu elde etmek ise mevcut mülkiyet dokularını dönüştürmeyi gerektirir. Gerek yatırımcılar ve arsa sahipleri, gerek kullanıcılar, gerekse de bunları denetleyen kamu kurumları rollerini gerçekleştirirken mülkiyet ilişkilerinin dolayımından geçmek durumundadır. Bu çerçeveden baktığımızda, mimarlık-tasarım-planlama ilişkisinin maddi zeminini oluşturan özel ayrımı mülkiyetle olan ilişkileri üzerinden açıklayabiliriz.

Günay'a göre, tek mülkiyette tasarım mimari tasarımdır; çok mülkiyette tasarım ise kentsel tasarımdır (Günay, 1999b: 42). Bu soyutlamayı şöyle açımlayabiliriz: Parsel sınırları içerisinde, yani toprak sahibi ve yatırımcıya tanınan egemenlik alanı içerisinde, biçimin hakimi mimarlıktır. Fakat mimari tasarımın özerkliği parsel sınırlarıyla belirlenen çerçevenin ötesine geçemez. Bunun ötesine adım atıldığı anda toplumsal mekanın dünyasına gireriz. Bu dünyada biçim ve tasarım, yani mimarlığın egemenlik alanı özerkliğini yitirir, artık nedensel ilişkilerin bağlamına bağımlıdır; yani kent mekanını üreten iktisadi ilişkilerin ve siyasal mücadelelerin bağlamı; bu ise planlamayı zorunlu kılan bağlamdır. Öyleyse mimarlık, tasarım ve planlama ilişkisi birbirinden koparılamayacak toplumsal bir ilişkidir. Kentin fiziksel bağlamını belirleyen bu ilişkinin kendisi ise toplumsal bağlamda şekillenir.

Peki 'güncel' toplumsal bağlam yukarıda özetlediğimiz tarihsel sürecin vardıdığı yerde nasıl bir uğrak oluşturmaktadır? Buna bağılı olarak planlama-mimarlık ilişkisi nasıl bir uğraktır? Bunları tartışmak için yine medyadan verdiğimiz örneğe döneceğiz ve bu kez hakim söylemin fiziksel bağlamın ötesinde toplumsal bağlam için nasıl bir anlam sunduğunu çözümleyeceğiz.

Güncel Bağlamda Planlama-Mimarlık İlişkisi

"Yoksa rüya mı" programındaki barakadan villaya geçiş, toplumsal bağlamda nasıl bir anlam taşır? Bu anlam örtük olduğı ölçüde göz önündedir. Programın adında açıkça dile getirildiğı gibi, nitelikli, güvenli ve güzel bir evde yaşamak (yalnızca parasını ödeyebilenlerin ulaşabileceğı) bir "rüyadır". Yoksullar ise, programda olduğı gibi, bir hayırsever tarafından seçilme ümidini yitirmemeli, yardım ve bağış fırsatlarını kollamalıdır. Dahası, bu durum konutla sınırlı olmayıp eğitim, sağlık, emeklilik gibi hakların kapsamlı biçimde buharlaştırılmasıyla da ilintilidir. Bu açıdan, yine medyadan örneklersek, çocukları tedaviye muhtaç annelerin sabah programlarında Seda Sayan'ın merhametine sığınmaları ya da okula gidemeyen çocuklara burs sağlayan yardım kampanyalarının artışı, "Yoksa rüya mı" programındaki konut bağışıyla aynı sürecin üstünü örter; yaşamsal gereksinimlerin ve kamusal hizmetlerin artık 'hak' değil, birer meta olduklarının kabul edilmesi ve devletin bu 'yüklerden' arındırılması; kısaca neoliberalizm ve özelleştirme. Programdaki evin yaratıcıları sahneye davet edilirken, inşaatında çalışan işçilerin unutulmasının ise bu metalaşma sürecinin önkoşulunu simgelediğini düşünebiliriz; emekçilerin uzun mücadelelerle kazandığı haklar emeğın kendisiyle birlikte unutturulduğunda, artık temel haklar ya pahalı bir rüyadır ya da bir bağış...

Bundan böyle, konut hakkını garanti altına almak isteyen alt ve orta sınıf emekçilerin edinmiş oldukları mülkiyet hakları bile büyük sermaye lehine görelileştirilmelidir. Ülkemizde bunun koşulları olgunlaşmaktadır. David Harvey'in (2003) 'Yeni Emperyalizm' başlığı altında tanımladığı "el koyma yoluyla birikimin" ulusal ölçekteki araçlarının gelişimi (özelleştirme, borçlanma, sıcak paraya bağımlılık vb.) büyük oranda tamamlanmış olup, kentsel ölçekteki uygulamaları için son gereksinimi (beğenmediğimiz mevcut imar mevzuatını delemek) bir "dönüşüm yasası"dır. Planlama ve mimarlık arasındaki ilişki yeni şekli-işte bu bağlam içerisinde almaktadır.

Bu çerçeveden bakıldığında, El Maktum'un İstanbul'un ortasına Dubai kulelerini dikmesiyle, "Yoksa rüya mı" programının yoksul mahallenin ortasına villa dikmesi arasında büyük bir fark olmadığı görülür. İlki İstanbul'un tarihine ve

... emekçilerin uzun mücadelelerle kazandığı haklar emeğın kendisiyle birlikte unutturulduğunda, artık temel haklar ya pahalı bir rüyadır ya da bir bağış...

Zira neo-liberalizm planlamaya ve mimarlığa yeni rollerini biçmiştir: Artık plancılar tarafından emsallendirilip, mimarlar tarafından projelendirilen yeni tüketim ve gösteriş mekanları kentlerimizin anlamını belirleyecektir

PLANLAMA
2006/4

kimliğine damgasını vurarak büyük rantlara el koyarken, kent mekanının metalaşmasının çarpıcı bir örneğini sunar. İkincisi ise yoksulluğun ve ezikliğin orta yerine lüksün görkemini koyarak, konut hakkının metalaşmasının bir karikatürünü sunar. Sonuçta, mekanın metalaşması ile yaşamsal hakların metalaşması; kamusal mekanların özelleşmesi ile kamusal hizmetlerin özelleşmesi el ele gider. Tıpkı planlama ile mimarlığın kamusal rollerinden koparıldıkça ‘uyumlu’ hale gelmeleri gibi... Zira neoliberalizm planlamaya ve mimarlığa yeni rollerini biçmiştir: Artık plancılar tarafından emsallendirilip, mimarlar tarafından projelendirilen yeni tüketim ve gösteriş mekanları kentlerimizin anlamını belirleyecektir. Planlama ve mimarlık bu sürecin araçlarına indirgenmektedir. Böylece, iki meslek alanı kenti biçimlendirme yetkisi için çatışa dururken, piyasa alanında planlama ile mimarlığın uyumlu ve etkin bir işbirliğini görürüz.

Bu işbirliği yukarıda değindiğimiz modernist kent tasarımındaki sınır ilişkisine dayalı işbirliğine benzer. Yine mülkiyetin tekleştirildiği alanlarda büyük çaplı projeler söz konusudur. Ancak bu kez mülkiyet üzerindeki denetimi kuran devlet değil, büyük sermayedir. Bütüncül bir toplumsal kalkınma vizyonunun parçası olarak değil, büyük sermayenin kentsel ranta el koymasının aracı olarak geliştirilen projelerdir. Görselliğin önemli olduğu bu projelerde mimarlığın yaratıcı yönü teşvik edilir ve mülkiyetin sınırlamalardan kurtularak tasarım özerkliği genişleyen mimarlar, kentin biçimini belirlemekte önemli olanaklar edinmiş olur. Ancak bu kent biçiminin “bütünü alakadar eden bir ‘ide’nin tesiri altında” olmadığı açıktır. Kent içerisinde oluşturulan yapı adaları değil, kentten kopmuş kent parçalarıdır söz konusu olan. Her biri kendi bağlamını kendisi oluşturmakta, kendi iç bütünlüğünü kent mekanının fiziksel ve toplumsal olarak parçalanışı pahasına yaratmaktadır.

Burada mimarlık için bir paradoks, planlama içinse bir kriz söz konusudur. Parçalanma ve parçalar büyüdükçe, tasarımın (dolayısıyla da mimarların) özerklik alanı genişlemekte, mimarlık ürünleri toplumsal alanda ön plana çıkmakta, ancak kentin bir bütün halinde ‘tasarım’ konusu olması daha da olanaksızlaşmaktadır. Planlama ise bir emsal ve rant dağıtma aracına indirgene-

rek meşruiyet dayanaklarını yitirmekte ve krize sürüklenmektedir. Böylece önceki dönemlerde kadastral mülkiyetin bölünerek yap-satçılar için uygun parsellere dönüştürülmesinde kullanılan planlama, belki de artık mülkiyetin toplulaştırılarak ‘kentsel dönüşüm’ projelerini yapacak büyük sermaye grupları için uygun hale getirilmesinde kullanılacaktır. Her iki durumda da kentlerimizin tasarımsızlığı devam etmektedir.

Peki bunun sorumlusu kimdir? “Hepimiz suçluyuz” gibi beylik yanıtlar kolaycılıktır ve hiçbir şeyi açıklamaz. ‘Plancılar’ suçlamak ise aynı ölçüde kolaydır. Bunu kolaycılık olarak niteleyenler, elbette ki her yerde, en düz ve en eğimli alanlarda bile aynı dikdörtgen adaları çizip, içine A-5, E=2 gibi bir iki kod yazıp, altına imza atan ve başkaca bir tasarım çabasına girişmeyen kimi plancıların varlığını göz ardı etmiyoruz. Ama yanıtın bireylerin sorumsuzluklarıyla sınırlı olamayacağı açıktır.

2002 yılında yapılan ‘ulusal fiziki planlama semineri’nde planlama-mimarlık tartışmasını alevlendiren Ekinci’nin açıklaması bu soruna daha incelikli bir yanıt getirmiştir. Son dönemdeki tartışmanın yönünü belirleyen bu söylemi ayrıntılı olarak değerlendirmekte fayda vardır.

Ekinci’ye göre şehirciliğimizdeki başarısızlığın sorumluluğu 1980’de planlamayı mimarlıktan uzaklaştıran ‘sisteme’ (askeri darbeyle birlikte getirilen sisteme) aittir: “Bir yandan planlamadan hızla ayrılan ve planlamayı dışlayan bir siyasal süreç, öbür yandan planlama yetkisini sadece şehir plancısına veren bir siyasi karar. Yani yok etmeye çalıştığınız bir bilimsel alanın güçlü yetkilisini yaratıyorsunuz. Enteresan bir çelişki; ama acaba çelişki mi?” (Ulusal Fiziki Planlama Semineri, 2002: 185)

Ekinci’ye göre bu bilinçli bir karardır. Başka yerlerde de tekrarlanan bu söylemde (plancıların sistem tarafından planlamayı etkisiz kılmak amacıyla kentlere salınan piyonlarmış gibi ele alınmasını anlayamasak da) Ekinci demektedir ki, mimarlar dışlanmıştır çünkü mimarlar mesleki ilkeleri gereği radikaldir, bu da ‘sistemin’ işine gelmemiştir:

“... mimarlık ilkeleri, (...) tek tek kimi mimarlar bu konuda sınıfta kalmış olabilirler ama evrensel anlamda, ilkesel anlamda mimari değerler,

mimari yaklaşım, arazi rantını maksimize etmeye çalışan türden bir planlamanın engelidir. Rantı maksimize etmeyi sadece hedefleyen teknik planlamanın en büyük düşmanı, mimari ilkeler ve mimari yaklaşımlardır. Fiziksel planlamadan mimariyi dışladığınız anda imar rantının, arsalı arazi rantının önünü açabilecek çok büyük alan elde ediyorsunuz, onu engelleyecek bir kültürel süzgeci ortadan kaldırıyorsunuz” (Ulusal Fiziki Planlama Semineri, 2002: 186)

Burada ise mimarlık idealleştirilerek arazi rantına karşı bir çare olarak sunulmaktadır. Fakat üretim ve mülkiyet ilişkilerinden kaynaklanan ve ‘sistemin’ yapısal çelişkileri çerçevesinde ele alınması gereken, üstelik kentsel ölçeğin ötesinde ulusal ölçekteki eşitsizliklerden kaynaklanan rant olgusunun (Keskinok, 2006: 53), tasarım ya da mimarlık yoluyla nasıl önlenebileceği bir soru işareti. Acaba spekülasyon etkinliklerinde bulunan ve planlama mekanizması üzerinde baskı oluşturan aktörler iyi tasarlanmış planları görünce, bunların değiştirilmesine kıyamayıp bireysel çıkarlarından vaz mı geçeceklerdir? Bunun olmayacağını görmek için, dönemdeki en başarılı mimar-şehircilerden olan Jansen’in Ankara planının, arkasındaki merkezi hükümet desteğine rağmen spekülasyon ve rant kısılcacında başarısızlığa uğradığını hatırlamak bile yeter. Elbette ki iyi bir tasarım mevcut sınırlılıkları zorlayarak nitelikli mekanlar elde edilmesini sağlayabilir. Planlama tarihimizde bunu başaran plancı ve mimar kökenli pek çok şehirciye rastlayabiliriz; bunu başaramayan veya bu umurunda bile olmayan şehircilere de rastlayabileceğimiz gibi.

Keskinok (2006: 53), rantları tek başına kentsel sorunların açıklayıcı bir nedeni olarak kabul eden yaklaşımların, en sonunda toplumumuza özgü bir genel kültürel eksiklik durumu saptamasına vardıklarına dikkat çeker. Ekinci’nin rant konusundaki yaklaşımı da benzer bir yere varır. Dolayısıyla bu söylem, planlamanın 1980 sonrasında mimarlıktan uzaklaştırıldığını savunurken, 1980 öncesinde mimarlığın oluşturduğu kültürel süzgecin kentsel rantları neden kısıtlayamadığını, hatta tersine, “imar planlama” gibi bir fiziksel planlama kültürünün neden 1980 öncesinde yerleşmiş olduğunu açıklayamaz.

Üstelik yukarıda vurgulandığı gibi, tasarım ve mimarlık kentsel rantı (engellemek bir yana) artı-

ran, hatta mekanın metalaşmasını meşrulaştıran etkili bir pazarlama aracı olarak da kullanılabilir. Bu nedenle, mimarlık (ya da planlılar açısından şehircilik) ilkelerinin evrenselleşmesi, mesleki alana sığdırılmayacak bir siyasi mücadeleyle mümkün olabilir ancak. Başka bir deyişle, ne mimarlık ne de planlama kendinden menkul bir radikalliğe sahiptir.

Ekinci’nin bu söylemi ve bu çizgideki diğer eleştiriler, 20. yüzyıl başlarında batı ülkelerinde hakim olan ‘çevresel belirlenimci’ kent mimarlığı akımlarını çağrıştırmaktadır. Harvey’in belirttiği gibi, “plancının işi kimi zaman ‘başarılı bir yapıyı çevre düzenlemesi’ ile özdeş görülür - ki kendi içinde bir amaç haline getirildiğinde bu, mekan fetişizmine götürür” (Ersoy, 2007: 301). Mekan fetişizmine saplanan bir yaklaşımın, çözüm olarak gelip “ortak müelliflik” kavramına dayanması ise doğaldır. Sonuçta bu yaklaşım, ‘sistem’ eleştirisiyle yola çıkmış olsa bile, kentsel rant gibi kapitalizmin doğasından gelen iktisadi ve siyasi bir olguyu, kültür ve mekan yoluyla aşılabilecek bir sapma gibi göstererek, sistemin meşrulaştırılmasına katkıda bulunur.

Yazının girişinde de belirttiğimiz gibi, mimarların planlama sürecinden kopartıldığı eleştirisi, bu durumun ‘planlama eğitiminin’ ‘mimarlık eğitiminden’ kopartılmasından kaynaklandığı savıyla desteklenmektedir. Mimarlık eğitiminin 6 yıla uzatılmasının tartışıldığı bu dönemde, bu eleştiri planlama eğitiminin mimarlığın çatısı altında verilmesi gerektiği şeklinde okunabilir. Nitekim Ekinci yine aynı konuşmasında, mimarlıktan ayrı planlama eğitiminin Avrupa’da olmadığını ve bunun Amerikancı bir anlayış olduğunu söylemekte, çözüm olarak planlama eğitiminin mimarlığın uzantısı olarak verilmesini önermektedir.

Burada öncelikle Avrupa’da da mimarlıktan ayrı birçok “planlama” okulunun bulunduğu göz ardı edilmiştir. Ayrıca Tekeli’nin (1994: 15) “Şehir Planlama Mimarlık Mühendislik Üzerine Sürülen Bir Krema Değildir” başlıklı yazısında belirttiği gibi, planlama mimarlık disiplininin bölünmesiyle ortaya çıkan bir dikey uzmanlaşma alanı değil, birçok disiplinin bir araya geldiği bir yatay uzmanlaşma alanıdır. Günay (1999b: 32) ise, mimarlık ve planlamanın doğaları gereği sorunlara karşıt yönlerden yaklaştıklarını vurgular.

Mimarlık parçadan bütüne giden, özgürleştirici ve bireyselleştirici bir tutuma eğilimliken; planlama bütünden parçaya giden, bürokratize edici ve toplumsallaştırıcı bir tutuma eğilimlidir. Bu zıtlık meslekler arası bir anlaşmazlığa yol açabileceği gibi, uygun koşullarda verimli bir çatışma haline de gelebilir. Nitekim batı ülkelerinde gelişen yeni tasarım kodlaması yaklaşımları, bu zıtlığın yapıcı biçimde sürdürülmesi üzerine kuruludur. Bu zıt düşünce biçimlerinin ikisinin birden aynı kişi tarafından etkili biçimde kavranabilmesi ayrıksı bir durumdur. Mimari yönü plancı yönüne ağır basan bir şehirci tipi ise, kentleşmesini tamamlamış ve çok farklı sorunlarla uğraşan kimi Avrupa ülkelerinde yeterli olabilirse de, Türkiye gibi kapsamlı kentsel sorunlara sahip bir ülkede yetersiz kalacaktır. Sonuçta eğitim sorununun çözümü planlama eğitimi uzatmalı bir mimarlık eğitimi altında vermekte değil, her iki disiplinin eğitiminin, mesleki alanda da olması gerektiği gibi, kesişen bir dil ve karşılıklı etkileşim içinde verilmesindedir.

Sonuç Yerine

Kentsel tasarımın, her iki disiplinin işbirliğini gerektiren bir alan olarak, mimarlık ve planlamayı bütünleştirici bir rol oynaması gerektiği birçok plancı ve akademisyen tarafından vurgulanmıştır. Türkiye’de kentsel tasarımın yalnızca özel proje alanlarında değil, kentin bütününde uygulanabilmesi için yeni yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılması gerektiği üzerinde de bir oydaşma olduğu söylenebilir. Bunun içinse iki disiplin arasında nasıl bir ilişki olduğunun ve olması gerektiğinin tartışılması zorunludur. Bu açıdan Ekinci’nin eleştirisinin 1980 sonrasında dayatılan serbest piyasa sisteminin eleştirisinden başlaması son derece isabetlidir. Ancak sistemin eleştirisinden yola çıkan bir yaklaşım, bir meslek alanının diğerini suçladığı ve dolayısıyla plancı-mimar kampaşmasının yaratıldığı söylemler üzerinden değil, uğraştıkları sorunların nesnel temelleri üzerinden yürütülmelidir.

Sonuç olarak, son yıllarda planlamanın içinde bulunduğu kriz ortamında, planlamanın meşruiyeti tartışmaya açılmış, yeni planlama yaklaşımı arayışları içine girilmiştir. ‘Stratejik planlama’ ile piyasa eğilimlerine uyum sağlamaya yönelik ‘adım adım planlama’ (incremental planning)

arasındaki ayrım giderek bulanıklaşmakta, ‘kamu yararı’ kavramı tepeden inme ilan edilirken, esneklik, katılım ve yönetim kavramları öne çıkmaktadır. Bu tartışmalar kent mekanının metalaşmasının, kamusal hizmetlerin metalaşmasıyla birlikte derinleştiği bir toplumsal bağlamda yapılmaktadır. Aynı toplumsal bağlam içinde mimarlığa da yeni roller biçilmekte ve planlama-mimarlık ilişkisi yeniden tanımlanmaktadır. Planlamanın krizi üstünde yükselen bu yeniden tanımlanma, siyasi bir süreçtir ve sonucu da meslek alanlarının dışına taşan siyasal mücadeleler içerisinde belirlenecektir. Bu süreçte planlamanın meşruiyetini tartışmaya açarken piyasanın meşruiyetini maddi temelleri üzerinden sorgulamayan her başlık, planlamayı kamusal rollerinden daha da kopararak, meşruiyet krizini derinleştirecektir.

Kaynaklar

Akçura, T. (1981), *İmar Kurumu Konusunda Gözlemler*, ODTÜ, Ankara.

Egli (1936), 185-199, *Şehir Planları*, “Komün Bilgisinin Esas Meseleleri”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Ersoy, M. (2007), *Kentsel Planlama Kuramları*, İmge Yayınevi, Ankara.

Günay, B. (1999a), *Property Relations and Urban Space*, ODTÜ, Ankara.

Günay, B. (1999a), *Urban Design is a Public Policy*, ODTÜ, Ankara.

Harvey, D. (2003), *Yeni Emperyalizm*, Everest Yayınları, İstanbul.

Keskinok, Ç. (2006), *Kentleşme Siyasaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Tekeli, İ. (1980), “Türkiye’de Kent Planlaması’nın Tarihsel Kökleri” *Türkiye’de İmar Planlaması*, ODTÜ, Ankara.

Tekeli, İ. (1994), “Şehir Planlama Mimarlık Mühendislik Üzerine Sürülen Bir Krema Değildir”, *Planlama* 94/25, Ankara.

Ulusal Fiziki Planlama Semineri (2002), 1968’den 21. Yüzyıla Ulusal Fiziki Planlama Semineri, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.

Ünlü, T. (2005), *Plan Modifications Within the Contexts of Planning Control Mechanisms: Mersin Case*, ODTÜ, Ankara.